

7. Шамсеева Л.И. Понятие, сущность и формы взаимодействия следователя со сведущим лицом // Процессуальные аспекты судебной экспертизы. Сборник научных трудов. М., 1986. 8. Щербаковский М.Г., Кравченко А.А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Х., 1999.

Надійшла до редколегії 25.03.03

І.В. Лешукова

ПОНЯТТЯ І ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО РОЗШУКУ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКИЙ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ В СИСТЕМІ ІНТЕРПОЛУ

Серед актуальних питань сучасного розвитку міжнародного співтовариства одне з перших місць поряд з тероризмом займає проблема злочинності. Обсяг, основні напрямки, і форми міжнародного співробітництва визначаються тим, що держави й інші учасники міжнародного спілкування усвідомлюють важливість об'єднання зусиль для вирішення певних завдань у сфері кримінальної юстиції.

Нині, коли організована злочинність набула транснаціонального характеру, тільки розробка і здійснення узгоджених заходів для її попередження і припинення дозволять домогтися відчутних позитивних результатів. «Прозорість» меж між державами, зростання кредитно-фінансового і товарного обміну, розвиток засобів зв'язку і транспорту, суттєво поширивши можливості контактів між людьми, у той же час створили умови для протизаконної діяльності у міжнародних масштабах. Нерідко зв'язки злочинців з України ведуть за кордон – у країни ближнього і далекого зарубіжжя. Злочинність національна формує кадри міжнародної, стимулюючи її поширення. Організована в міжнародному плані злочинність стала реальним фактом нашого часу.

Усе це пояснює необхідність розробки стратегії і тактики міжнародного розшуку, тобто пошукових дій, які проводяться за межами території держави, де було скоєно злочин, у яких беруть участь кілька країн*. Важливе місце в системі таких заходів займає Інтерпол – Міжнародна організація кримінальної поліції, створена в 1923 р. у Відні на зустрічі керівників поліцейських служб ряду країн. Співробітництво поліції різних країн зводилося в основному до закликів обмінюватися оперативною інформацією про «міжнародних злочинців» і «особливо небезпечних осіб» [1, с.218-219].

Досліджуючи правові основи міжнародного розшуку злочинців, які здійснюються Інтерполом, особливу увагу варто приділити визначенню поняття «розшуку» і розкрити його зміст. Українсько-російський енциклопедичний словник визначає «розшук» як діяльність слідчого, органа дізнання, адміністрації місць позбавлення волі та інших компетентних органу щодо встановлення місця перебування обвинувачуваних, які переходять від слідства і суду; засуджених, які ухиляються від виконання вироку або тих, що втекли з установ по виконанню покарань; осіб, які пропали безвісти [2, с.192]. Хоча це визначення пов'язане з особами, розшук яких

* На території країн-учасників СНД проводиться міждержавний розшук у випадках, коли заходи державного розшуку вичерпані.

проводиться у зв'язку з їхнім карним переслідуванням, у ньому не названі підозрювані, які часто виступають об'єктом розшуку правоохоронних органів. Криміналістична наука поділяє розшук за змістом проведених заходів на розшук у вузькому та у широкому значенні цього поняття. Приведене вище визначення охоплює розшук у вузькому значенні слова, тому що у всіх перерахованих у ньому випадках мова йде про конкретних осіб, відомих правоохоронним органам. Такою же відомою особою буде і підозрюваний у здійсненні злочину, якому вдалося сховатися до того, як він став обвинувачуваним по кримінальній справі. Індивідуальна визначеність об'єкта пошуку – обов'язкова умова розшуку в прямому значенні. Індивідуальність об'єкта служить основним критерієм розмежування розшуку в широкому і вузькому значенні, тому що дає можливість чітко виділити об'єкт пошуку, звузити район, межі проведення пошукових заходів, середовище пошуку.

Розшук у широкому значенні правильно було б назвати пошуковою діяльністю, тому що він являє собою не тільки пошукові дії стасовно вже відомих міліції (поліції), слідству чи суду людей. На думку В.А. Лукашова, розшук у цьому значенні є пошуковою діяльністю, спрямованою на встановлення об'єктів, індивідуально-визначені ознаки яких у даний момент невідомі, наприклад злочинця, якого слід спочатку встановити, одержати якісь конкретні відомості про його особистість – анкетні чи інші настановні дані. Такий розшук автор вважає функцією тільки пошукових служб органів внутрішніх справ [3, с. 6].

В.І. Попов під розшуком у широкому значенні має на увазі діяльність органів слідства та дізнання у процесі розкриття та розслідування злочинів [4, с.161], а А.М. Колісниченко – тільки пошукову роботу слідчого по розкриттю злочину [5, с.352]. У цілому це комплекс заходів і дій, що проводяться з метою з'ясування сутності злочинної події, встановлення того, хто передбачувано скоїв протиправне діяння, його виявлення і затримка, з'ясування різних обставин справи, мотивів злочинної діяльності, пошуки свідків, потерпілих, речовинних доказів, викрадених предметів, цінностей, інших об'єктів, з'ясування причин і обставин зникнення осіб, пошуку трупів або їх частин, тобто вирішення всіх питань, відповіді які не можуть бути отримані методами слідства та дізнання. На думку Хайнца Мюллера (ФРН), усе карне переслідування – це розшук у широкому значенні цього поняття [6].

Розшук і розслідування тісно переплітаються, причому перший – складова частина слідчої діяльності. Іншою й не може бути «пошукова діяльність органів дізнання та слідства, яка здійснюється у процесі розслідування та спрямована на пошук об'єктів, що можуть мати значення для розслідування» [7, с.6]. У той же час окремі види розшуку у вузькому розумінні, наприклад розшук особи, яка втекла з місця позбавлення волі або ухиляється від виконання вироку суда, не укладаються у рамки діяльності по розслідуванню, оскільки проводяться тоді, коли розслідування закінчене і кримінальна справа розглянута судом, але задача карного переслідування ще не виконана, тому що винний ухилився від покарання.

З приводу розшуку в широкому значенні цього поняття в науці спостерігається значне розмаїття думок. Так, М.Г. Шаламов під «розшуком у повному обсязі» розуміє дії по розшуку, проведені лише після того, як виконана постанова про притягнення особи до кримінальної відповідальності як обвинувачуваного, а «неповний розшук» складають пошукові заходи, проведені у процесі виявлення осіб, винних у скоєнні злочину [8, с.146]. Окремі автори вважають таким розшуком лише пошукові дії, що починаються оперативно-розшуковими підрозділами органів внутрішніх справ, тобто органами дізнання. Інші додають до них дії органів слідства та дізнання у процесі розкриття і розслідування злочинів, треті – тільки пошукову роботу слідчого по розкриттю злочину.

Практично у всіх країнах світу оголошення розшуку – функція поліції (міліції), а його проведенням займаються діючі в її складі спеціальні служби або підрозділи розшуку. Залежно від простору, у межах якого проводиться розшук, його прийнято розділяти на: місцевий, державний (національний), регіональний, міждержавний (для країн СНД), міжнародний.

Місцевий розшук проводиться в межах території обслуговування територіального органу поліції (міліції), що оголосив розшук під час державного розшуку пошукові дії розгортаються на території всієї країни. Наприклад, у Росії він одержав назву федерального. Перші два типи розшуку називають також внутрішньодержавними, їх ведуть відповідні правоохоронні органи з дотриманням своїх національних законів та інструкцій. Регіональним розшуком може бути охоплена територія декількох регіонів (чи округів) області, краю, провінції і навіть декількох областей. Це досить рідкісний вид розшуку. В умовах нашої країни, як у минулому, так і на даний час його проведення не передбачалося. Так, наприклад, у США розшук, проведений у межах одного штату, можна назвати регіональним. Міждержавний розшук здійснюється міністерствами внутрішніх справ країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав на території зазначених держав. Взаємодія міністерств внутрішніх справ відбувається відповідно до вимог Інструкції про єдиний порядок здійснення міждержавного розшуку осіб від 31.01.2002, міжнародних договорів (угод) та інших діючих міждержавних нормативно-правових актів СНД. Міжнародний розшук передбачає проведення пошукових дій і на території держави, де був скоєний злочин, і за його межами, тобто водночас на території двох чи більше держав. Відповідно, у такому розшуку беруть участь правоохоронні органи (в основному поліції і міліції) кількох країн. При цьому поліція (міліція) проводить пошукові заходи тільки на території своєї країни, у межах її державних кордонів, з дотриманням національних законів і відомих інструкцій. Міжнародний розшук здійснюється каналами Інтерполу у всіх країнах-учасниках Міжнародної організації карної поліції. Ця організація має достатні можливості для такого розшуку, оскільки поєднує в міжнародному співробітництві кримінальну поліцію 179 країн світу. Саме Інтерпол оголошує міжнародний розшук і не тільки дає сигнал до його початку, надсилаючи в поліцію всіх країн-учасниць відповідного документа, але і визначає межі його проведення, тобто вирішує, чи потрібно втягувати в пошукові заходи поліцію всіх країн-учасниць або обмежитися

країнами одного-двох сусідніх регіонів. Інтерпол координує розшук, а після його завершення оповіщає поліцію країн, що брали участь у ньому, про його припинення.

Можна вважати, що міжнародний розшук – це сума національних розшуків, що оголошуються Інтерполом на прохання поліції однієї з країн-учасниць і проведених під його наглядом одночасно в декількох або всіх країнах-учасницях.

Міжнародний розшук, проведений у системі Інтерполу, підрозділяється на розшук людей (п'ять видів) і розшук речей, творів мистецтва, антикваріату, зброї, автомобілів тощо.

Від розшуку, який проводиться в системі Інтерполу, варто відрізнити міждержавний розшук, який також може проводитися поза країною, де розшукуваною особою був скоєний злочин. Цей розшук має чотири істотні відмінності: по-перше, правовою підставою розшуку є наявний між країнами договір (найчастіше двосторонній), що передбачає його проведення; по-друге, у цьому випадку пошуковими діями охоплюється територія тільки однієї держави – партнера за договором, до якого потерпіла від злочину країна звертається з проханням про оголошення і проведення розшуку злочинця; по-третє, такий розшук має єдину мету – наступну видачу розшукуваної особи, що також фіксується в договорі; по-четверте, Інтерпол не бере у ньому ніякої участі. Такий розшук, що отримав назву міждержавного, передбачений ст.6 «Обсяг правової допомоги» Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, підписаної 22 січня 1993 року у Мінську.

В Україні правову основу оперативно-розшукової діяльності складають Конституція України, норми кримінального і кримінально-процесуального права, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-12 [9], Закони України про прокуратуру, міліцію, Службу безпеки та ін. Міжнародний розшук, крім національного законодавства, ґрунтується на джерелах міжнародного права, у першу чергу, на міжнародних договорах, учасницею яких є Україна. Як відомо, у міжнародному праві цим збірним поняттям охоплюються договори, конвенції, угоди, пакти. Можуть використовуватися і використовуються також інші найменування і форми міжнародних договорів. Міжнародні договори укладаються з іноземними державами, а також з міжнародними організаціями. В Україні при взаємодії з іноземними державами застосовуються міжнародні договори, укладені не тільки Українською РСР, але і колишнім СРСР, правонаступницею якого є Україна [10].

Міжнародний розшук підозрюваних, обвинувачуваних, злочинців у системі Інтерполу – це частина співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. Тому він може проводитися лише при неухильному дотриманні загальних принципів міжнародного права, насамперед, принципів співробітництва, суверенної рівності держав, не втручання в їх внутрішні справи, поваги прав людини. До них варто додати і головний принцип кримінального судочинства, що поєднує всі країни світового співтовариства в боротьбі зі злочинністю, – забезпечення невідворотності відповідальності за скоєне протиправне діяння.

Таким чином, при організації міжнародного розшуку по каналах Інтерполу варто керуватися загальновизнаними засадами і нормами міжнародного права, всебічними і двосторонніми міжнародними договорами України, Конституцією України, законами, Статутом Інтерполу, обов'язковими рішеннями Генеральної асамблеї Інтерполу, нормативними правовими актами Міністерства внутрішніх справ України та ін.

За своїм значенням міжнародний розшук являє собою комплекс пошукових, інформаційно-довідкових, сигнальних та інших заходів, що здійснюються на території країн-учасниць Міжнародної організації карної поліції каналами Національного центрального бюро (НЦБ) Інтерполу в Україні з метою встановлення, арешту і видачі (екстрадиції) осіб, що переховуються від дізнання, слідства, суду і виконання вироку суду, з'ясування місцезнаходження безвісти зниклих осіб, а також встановлення особи по невідомих трупам.

Слід зазначити, що заходи щодо організації міжнародного розшуку можна проводити не тільки за допомогою національного бюро Інтерполу. Так, Міністерством внутрішніх справ України укладений ряд міжнародних угод із МВС та іншими відповідними відомствами іноземних держав (див. наприклад, Угода про співробітництво між МВС України і МВС Республіки Болгарія від 18.04.1994 р.) [11, с.134]. У більшості з них як однією зі сфер співробітництва визначена діяльність, спрямована на розшук осіб, що переховуються від карного переслідування, розшук безвісти зниклих, ідентифікацію невідомих трупів.

Взаємодія з питань організації міжнародного розшуку здійснюється і на рівні національних органів юстиції, прокуратури, суду та інших правоохоронних органів, а також у рамках роботи деяких міжнародних організацій, наприклад Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованих установ і регіональних організацій, Комітету з попередження злочинності і боротьби з нею, Спеціального комітету з міжнародного тероризму, міжурядових і неурядових організацій.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що під міжнародним розшуком у системі Інтерполу розуміється розшук, який оголошується його Генеральним секретаріатом, який проводиться і припиняється в країнах-членах Інтерполу, а також становить собою суму пошукових заходів і дій, що починаються на території кожної з країн силами і засобами поліції з дотриманням національних правових норм і відомчих розпоряджень, проведених на прохання НЦБ однієї з країн або за дорученням Генерального секретаря Інтерполу і при його координуючій участі.

Насамкінець хотілося б відзначити, що практика органів внутрішніх справ України у сфері міжнародного і міждержавного розшуку поки що тільки складається. Не всі сфери цього складного напрямку діяльності належним чином регламентовані. Має бути розробка інструктивних, методичних та інших документів, що визначають загальний порядок і схему реалізації вимог, що відносяться до міжнародного і міждержавного розшуку злочинців.

Список літератури: 1. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. М., 1995. 2. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний слов-

ник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. Акад. НАН України В.Я. Тація. Х., 2001. 3. Лукашов В. А. Розыскная работа органов внутренних дел. М., 1986. 4. Попов В.И. Розыскная деятельность при расследовании преступлений. Алма-Ата, 1996. 5. Криминалистика. М., 1963. 6. Muller H. Zusammenwirken von S und K bei der Fahndung // Die Polizei. Köln, 1970. №. 3. 7. Крылов И. Ф., Бастрыкин А. И. Розыск, дознание, следствие. Л., 1984. 8. Криминалистика: Учебник. М., 1959. 9. Відомості Верховної Ради України. 1992. №22. Ст.303. 10. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. №46. Ст.617. 11. Правові основи міжнародної діяльності МВС України // Збірник міжнародно-правових договорівних документів в 2-х томах. К., 1997.

Надійшла до редколегії 14.03.03

В.Д. Басай

СПЕЦКОМПЛЕКТИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ РОБОТИ ЗІ СЛІДАМИ І ЗРАЗКАМИ ЗАПАХУ ЛЮДИНИ

Розробкою спеціальних технічних засобів збирання слідів та отримання зразків запаху людини займалося, починаючи від першої публікації авторів одорологічного методу, в якій вже пропонувався пристрій для відбору запахів [1], чимало інших вчених [2, с.52-53, 59-60; 3, с.12-14; 8, с.9-11; 10, с.35-43, 73; 12, с.38-42; 13; 250, с.21-27; 17, с.24-32 та ін.].

Цілеспрямована розробка цієї складової частини методики боротьби із злочинами за допомогою слідів і зразків запаху людини була проведена відповідною проблемною групою Київської вищої школи МВС СРСР під керівництвом П.Д. Біленчука, яка розробила відповідний комплект технічних засобів [3; 4 та ін.], та спеціалістами ЕКЦ МВС Росії В.І. Старовойтовим і К.Т. Сулімовим, які запропонували найбільш вдосконалені та сучасні технічні засоби роботи зі слідами та зразки запаху людини [17 та ін.]. Проте багато інших авторів й на сьогоднішній день продовжують пропонувати прибор для відбору запахів та інші давно застарілі технічні засоби. Наприклад, в одному із довідників для слідчого 2003 р. видання як спосіб збирання слідів запаху людини вказувалося відсмоктування їх шприцом із наступним закачуванням повітря у прилад відбору запаху, відбір молекул запаху безпосередньо місткістю та адсорбування запахового сліду штучним запахоносіями, поміж яких пропонуються шматочки вати, бинта тощо [18, с.33].

Але два перших способи збирання слідів запаху людини пропонувалися ще авторами одорологічного методу у 1965 р. [1, с.74-75] і вже на початку 70-х років було доведено, що одорологічні дослідження на основі повітряної суміші слідів запаху людини не мають достатньо високої концентрації і тому не можуть гарантувати позитивні результати. Вихід з цієї ситуації був знайдений у застосуванні уніфікованих запахоносіїв у вигляді бавовняної тканини відповідного розміру, на який шляхом безпосереднього контакту протягом достатньо тривалого часу (від 30 хв. і більше, іноді декілька годин) адсорбувалися сліди запаху людини. При цьому вата, бинт та інші штучні матеріали не пропонувалися [5-15; 17 та ін.].